כפל פניו של 'אחרון הדינוזאורים'

דן גלעדי

יעל גבירץ, **ילד לא רצוי: יצחק בן אהרון – ביוגרפיה אינטימית**,
ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל-אביב, 2003, 284 עמודים.

ילד לא רצוי הוא למעשה אוטוביוגרפיה של בן-אהרון – ולא ביוגרפיה במובן המקובל. המחברת, יעל גבירץ, עשתה שימוש מושכל בראיונות הרבים שערכה ובחומרים שעמדו לרשותה, לרבות מכתבים, יומנים וספרים קודמים של בן-אהרון. ואמנם, רוב הדברים בספר מובאים בשם אומרם. היא רואה בו: 'איש של גאות ושפל. אוהב להתגושש ושונא מלחמות. נוקשה, גאוותן ועקשן, מפחיד לפעמים, זועם ומסוער. גמיש ורב קסם, אינטימי, חסר גיל, מפויס. תלוי איזה בן-אהרון פגשת באותו יום – את הישן או החדש' (עמ' 271).

אכן, קיים קושי אובייקטיבי לתת לקורא תמונה מקיפה של אדם כה מורכב, מקורי, בעל חיות מיוחדת ורב פעלים – וכל זה לאורך כמעט מאה שנים. המחברת עמדה במשימה הקשה שקיבלה על עצמה והצליחה בתיאור דמותו, אישיותו ופועלו – כאמור, בעזרת גיבורה, שחשף בפניה את עצמו ומכמני כתיבתו. המחברת הודתה כי הייתה חופשית לגמרי בכתיבתה, ללא התערבות כלשהי מצדו, אך עם זאת ברור כי רוחו של בן-אהרון שורה על החיבור, והוא הקדיש לראיונות שהעניק לה מחשבה רבה. ואכן, למרות שבן-אהרון כתב בהרחבה על עצמו בעבר, הספר אינו חזרה על מה שכבר נאמר. לפנינו חשבון נפש וסיכום חיים חדש.

לא תמיד הבינותי את הלוגיקה בבחירת סדר הפרקים והנושאים השונים. עם זאת, היטיבה לעשות שלא בחרה בדרך המקובלת על רבים – בתיאור כרונולוגי, עשור אחרי עשור. בדרך זו היה אובד הרבה מן העניין. ברור למשל מדוע בחרה להביא בשלב מוקדם את מערכת קשריו עם חברתו בילהה, לימים אשתו השנייה. 'נס האהבה המאוחרת' היה אירוע כה ייחודי וכה מכריע לגבי חייו בשנותיו המאוחרות – שמן

הראוי היה להציגו כבר בתחילת הספר. מאידך, מדוע סיפור חייו, החל מילדותו בצ׳רנוביץ בירת בוקובינה, מתחיל דווקא בפרק שבע? או מדוע היחסים בין ראשי הקיבוץ המאוחד מובאים לקראת סוף הספר?

דומני כי ניתן היה לוותר על חלק מחליפת המכתבים המפורטת מאוד עם אשתו מרים ועם בנו יריב, מבלי לפגוע בהבנת מערכת היחסים הבעייתית מאוד ביניהם. מאידך חסרה לי התייחסות לנטיותיו האומנותיות והספרותיות: מי היו הסופרים שאהב ואיזו מוזיקה שמע? הייתי רוצה לדעת על השליחות הממושכת שלו בגרמניה בתקופה הקריטית של אמצע שנות השלושים, והפרק הזה לא נחשף.

ניתן לאבחן במהלך חייו שלושה מעגלים, שלרוב השתלבו זה בזה: המשפחה, הקיבוץ והתפקידים הציבוריים. בכולם ידע ייסורי נפש. כשישים שנה נמשכו הקשרים עם מרים, החל מהימים בהם היה המדריך שלה בתנועת נוער ועד פטירתה בגיל שבעים ושבע. חיי הזוגיות שלהם היו מלווים משברים חמורים, וכללו תקופה בה חיו בנפרד בקיבוץ. לא שררה ביניהם נאמנות וקירבה נפשית. בעבר הרבה בן-אהרון להאשים את עצמו בכך, כמו בהתגייסותו לצבא הבריטי בניגוד לרצונה. היא עצמה צברה מרירות רבה כלפיו, בצדק מבחינתה, וממילא לא זכה לחום שציפה לו מצידה. גם הבנים זוכרים בית קר. אך מותה במחלה אחרי שנת ייסורים גרמה לו זעזוע עמוק, ורק כניסתה לחייו של בילהה הצילה אותו מהתמוטטות.

פרשת יחסי יריב והוריו זכתה בשעתו לפרסום בעקבות ספרו החושפני עד אכזריות של הבן. המחברת חידדה את הנושא הכאוב הזה בתיאור קשה במיוחד: ילד כבן שש, נמצא בירושלים ומנותק מסביבתו עם אימו החיה עם גבר אחר, בעת שאביו נתון בשבי הגרמני. יריב בחר לחזור לבדו לקיבוץ, ואימו הייתה מבקרת אותו אחת לשבועיים.

בנושא המשפחתי הטעון כל כך, התחולל בשנותיו המאוחרות של בן-אהרון תהליך של ׳תיקון׳, בדרך של פיוס ושאיפה הדדית להגיע להבנה ולהתקרבות עם בניו. עם נכדיו מצא תמיד שפה משותפת. רק בזקנתו הגיע בן-אהרון להכרה בדבר החשיבות והצורך להשקיע בתא המשפחתי. הזוגיות החדשה היא שתרמה למפנה יסודי זה. בילהה מוצגת כמניע מזכך ושופע חום ומסירות. בזכותה יכול היה הבן ישעיהו לציין: ׳גדולתו המדהימה של אבא היא שהוא מצא את הלב שלו מחדש. הוא הצליח לעבור את כל הדרך האנושית הזאת, דרך גיא צלמוות, אבל נשאר בן אדם עם לב פועם. הוא המית עצמו לשנים ארוכות והצליח להיוולד מחדש׳.

מסכת הקיבוץ בחיי בן-אהרון לעת זקנתו סבוכה ורוויה ביסודות טרגיים. מנערותו, כאשר הצטרף בצ׳רנוביץ לתנועת הנוער השומר הצעיר, היה מזוהה בכל מאודו עם התנועה הקיבוצית ועם הקיבוץ בו חי. כבר שנים חש כי ׳זה לא הקיבוץ שבניתי אותו, שחייתי בו 70 שנה. אני עזוב כאן. הקיבוץ עזב אותי׳. ובמקום אחר הוא מכנה את מצבו

בקיבוץ כ'נתון בכלא פרטי'. קשה לתאר כתב קטרוג קשה מזה, המעיד על כישלון הרעיון וניפוץ חלום חייו.

בן-אהרון מסרב לבקשת המחברת לנתח את הפילוג בקיבוץ המאוחד בשנות החמישים המוקדמות וכן את מצבו של הקיבוץ כיום: 'אינני רוצה לדבר על כך'. עם זאת הוא מכיר בכך כי זכותם של חברי הקיבוץ להפוך אותו למה שהם חושבים לנכון. לדעתו הקיבוץ גווע לעיניו במהירות, והוא כבר השלים עם אובדנו. וכך מסכמת המחברת: 'האכזבה והשבר של בן-אהרון מהתפרקות החברה הקיבוצית נובעים פחות מהנהייה אחר ההפרטה והנדל"ן, והרבה יותר מאותה תחושה של קרקע אנושית חרוכה, של תחושת החלל הנפשי שנפערה במחנה ההרוס כאשר התפוגג הדבק של האחריות ההדדית' (עמ' 229).

אך מעבר לראייתו הפסימית את המפעל הקיבוצי הכולל, יש בספר עדויות מצמררות על תופעת בדידותו של האדם הערירי בביתו בקיבוץ. אחרי מות רעייתו חש בהתנכרות מצד בני קהילתו שבתוכם חי שנים כה רבות, והוא תהה: 'האמנם זה מדרך הטבע שבין 1100 נפשות אין מניין אחד, אין נפש אחת שנזקקה אי פעם לדו-שיח עם זקן ומנוסה חי ורגיש ומשכיל כמוני. הדלת לא נפתחת – להוציא צדיק אחד ויחיד ישראליק גלר – עמיתי לדרך מאז שנות העשרים' (עמ' 119).

ילדיו ונכדיו עזבו מזמן. מה אירוני הוא כי הקשר הכמעט יחיד שלו עם סביבתו הקיבוצית, נותר היותו פועל ייצור המפעיל בגילו המופלג מכונה במפעל התעשייתי במקום. לקראת חגיגות השבעים של הקיבוץ, 2002, ציפה בן-אהרון בן התשעים ושש כי יפנו אליו כאחד ממניחי היסוד הספורים שנותרו בחיים, לשאת דברים בטכס או לפחות לפרסם ברכה בעלון המקומי. איש לא פנה. המשפחה שהתקבצה לראשונה סביבו באותו ערב, ביוזמתו, הייתה למזלו פיצוי לסיטואציה כמעט בלתי אנושית. קשה לתאר את הרגשתו לו נותר בערב החגיגי בודד ומנוכר בחדרו הצנוע, מתייסר בשאלה כיצד הגיע לכך.

כאיש פוליטי מגדיר בן-אהרון את עצמו 'כמי שצמח לתוך הפוליטיקה כצמח שוטה'. להערכתו עשה כמעט את כל הטעויות האפשריות, כולל שורת התפטרויות תמוהות: התפטרותו מתפקידו כיושב ראש ההסתדרות הכללית ב-1973, בעודו בן שישים ושבע בלבד, הייתה לדעתו החמורה בשגיאותיו. נראה לו כי בכך החמיץ הזדמנות, אחרי התפטרות גולדה בעקבות מלחמת יום הכיפורים, להגיע לצמרת הפוליטית. עם זאת, הודה כי חסר את התאווה חסרת הרסן לשלטון, כמוהו כמנהיגים אחרים של הקיבוץ המאוחד, ישראל גלילי ויגאל אלון. כהסבר להתפטרותו הוא מביא את החתירה נגדו מצד גולדה מאיר ופנחס ספיר. איני סבור שרבים יסכימו איתו בכך. הנסיבות הפוליטיות אותה שעה לא עודדו את הסיכוי של איש המזוהה עם מחנה השמאל הרדיקלי בתוך תנועת העבודה, להגיע לפסגה. 'למעשי החתירה' היה לכל

היותר תפקיד משני בנידון. בן-אהרון אינו מתייחס לביקורת החריפה שנמתחה עליו בחוגים רחבים בשל המדיניות המקצועית בה נקט כמנהיג ההסתדרות, בעיקר בשאלת השביתה בנמל אשדוד. אחרי התפטרותו גם מהכנסת, ערב המהפך הפוליטי (1977), פרש לחלוטין מפעילות פוליטית אקטיבית.

אחד החידושים עבורי בספר הוא כי בן-אהרון לא השלים עם פרישתו וציפה במשך שנים שיקראו לו לדגל, ונפגע מכך שהשאירו אותו בצד. הוא מעיד על עצמו באירוניה כי זכה לסימפתיה ככל שהתרחק מהזירה הפוליטית. ׳כיוון שלא שלטתי, לא חטאתי׳. העובדה כי הרבו לפנות אליו כאל אינטלקטואל שיש עניין ומשמעות בדבריו ותגובותיו, עדיין לא פיצתה אותו נפשית.

במהלך הפעילות הפוליטית שלו, מצא בן-אהרון את עצמו לא אחת בעמדה הנוגדת את זו של חבריו להנהגת הקיבוץ המאוחד ומפלגת אחדות העבודה. בנסיבות אלו התבלט כבר-פלוגתא תקיף ועקשן הנאמן לאמיתו, ולו גם במחיר קניית יריבים מקרב מי שהיו שותפיו לדרך. הוא לא ניחן בתכונת הגמישות והפשרנות האופיינית לרוב אנשי הציבור, כאשר נראה לו כי הוא לוחם על ערכים קרובים ללבו. כאשר פירסם את מאמרו ׳עוז לתמורה בטרם פורענות׳ (1963) חבריו ׳פשוט נידו ומחקו אותי׳. לדעתו לו שמעו אז בעצתו לבצע איחוד בין מפלגות הפועלים – היה סיכוי סביר להסדר עם מצרים. איני מקבל אמירה זו. ספק אם החשת האיחוד של תנועת העבודה במסגרת מפלגה אחת, הייתה גורמת לשינוי ההתפתחות ההיסטורית של הסכסוך היהודי-ערבי.

ביטוי מובהק לעצמאותו המחשבתית ניכרה בשאלת חלוקת ארץ-ישראל, כאשר תמך ערב סיום המנדט בעמדת בן-גוריון, למורת רוחם של חבריו בקיבוץ המאוחד. ושוב, אחרי 1967, היה יחיד ובודד בצמרת מפלגתו, עקבי במאבקו לפינוי מיידי של השטחים. בהקשר זה מזדקרת תמיהה שאין לה בספר מענה מפורש: כיצד ׳אקטיביסט׳ סוער כבן-אהרון, שתמך בקו הפוליטי של בן-גוריון בשנות המנדט המאוחרות – הפך אחרי 1967 ליונה פוליטית? התגייסותו הפומבית בבחירות 2002 לטובת עמרם מצנע, הוכיחה כי החיידק הפוליטי לא נטש אותו לגמרי, והוא לא ׳הסתגר בבועה׳, כפי שלעיתים קרובות נהג לומר.

בן-אהרון מודה במדיניות המוטעית שנקטה מפלגתו מפ״ם בשנות המדינה הראשונות בנושאים שונים. במיוחד הוא רואה כקוצר ראות את ההתנגדות הנחרצת להסכם השילומים ואת הדרישה כי ישראל תשמור על ניטרליות במאבק בין הגושים העולמיים. מצד שני הוא אינו מתייחס כלל להזדהותו באותה תקופה עם ׳עולם המחר׳ הסובייטי, ולכמיהתו לניצחונו של זה על הקפיטליזם השוקע. על כך משום מה הוא אינו מכה על חטא, ואני תמה על המחברת שהניחה לו לחמוק בנושא עקרוני וחשוב זה.

בן-אהרון מונה שלושה אישים שהשפיעו עליו במיוחד: יצחק טבנקין עורר בו את ׳ההשראה העמוקה ביותר. המצפן, מורה ההלכה של השקפת עולמי ומורה הדרך של

החיים הפוליטיים שלי'. אחרי מלחמת ששת הימים נפרדה דרכם הפוליטית כאשר טבנקין עמד בראש תנועת ארץ ישראל השלמה, אולם החיבור הנפשי ביניהם נותר עמוק כשהיה.

על חיים ארלוזורוב כאישיות השנייה שהשפיעה עליו, מדבר בן-אהרון בסופרלטיבים ובהערצה בלתי מסויגת. בהזדהות שלו עם דמותו של ארלוזורוב הייתה אולי תחושה של הרגשת שותפות עם מנהיג שהחמיץ את ייעודו. לאחר פגישת היכרות מקרית בכנס 'החלוץ' בדנציג, בהיותו בן עשרים, נפגשו השניים ב-1930 עם הקמת מפא"י, אולם בתוקף נסיבות ידועות נמשכה ההיכרות זמן קצר בלבד. נוצרה ביניהם קירבה אישית על בסיס חוויתי-רוחני, סביב השיחות שנהגו לקיים בנושאים תרבותיים. לדברי בן-אהרון, בן-גוריון סימן את ארלוזורוב, שכוכבו דרך, כיורשו. לא ברור על סמך מה זה נאמר. בן-גוריון לא היה אז במעמד או במצב של מינוי יורש. אולי כוונתו הייתה שבן-גוריון ראה בארלוזורוב הצעיר כמועמד ראוי להנהגה בעתיד. דבריו על ארלוזורוב הם דוגמה ליכולתו של בן-אהרון לנסח ולמצות בחדות ובתמציתיות את הייחוד של אישיות היסטורית:

> עולה חדש מגרמניה, זר בארץ קשה, מנהיג מכוח אישיותו ומטעם עצמו. הוא לא היה חלוץ ולא איש התיישבות. אף-על-פי-כן קיבלו אותו בהתלהבות בנהלל ובדגניה, והוא כבש את מקומו כמו מכת ברק. הוא הביא איתו לשון חדשה, נוסחאות חדשות וממלכתיות וקונספציות מרחיקות ראות, עם פרספקטיבות רחבות ומהפכניות. היה בו משהו כובש לבבות, מן הופעה מהפכנית – רוחנית בחיי היהודים בארץ ובעולם (עמ' 266).

ובאשר לדמות השלישית, המחברת מתפעלת מהדרך בה בחר בן-אהרון לספר על בן-גוריון ולעסוק במיתוס שלו, תוך הקפדה להבליט את מה שהביוגרפים שלו בחרו להעלים. השניים היו יריבים פוליטיים מרים במשך שנים, ובן-אהרון היה בין מבקריו החריפים. אולם 'בתקופות הקשות ביותר של ההתפלמסות בינינו, הייתי מקבל ממנו פתקים אישיים שביטאו לא רק רוח של חברות טובה, אלא ממש אהבה'. בן-אהרון רואה בבן-גוריון את המדינאי הגדול ביותר שהיה לעם היהודי במאה העשרים. 'אין ספק כי מדינת ישראל כמעשה מדיני, היסטורי חד פעמי זה בן-גוריון. הוא הקוסם הגדול, הוא התקופה, הכל זה בן-גוריון לטוב ולרע'.

בן-אהרון בחר להתעכב דווקא על שנותיו האחרונות של בן-גוריון כראש ממשלה, כאשר איבד עניין בניהול המדינה והעסיק עצמו בנושאים רוחניים – פילוסופיים, כמו הישארות הנפש ואמונות המבוססות על בודהיזם. מסתבר כי בשל קירבתו לבן-אהרון הוא ראה בו בר שיח לדון בשאלות הגותיות. דומני כי בפעם הראשונה מתפרסם כאן על שהותו של בן-גוריון בהסתר במקדש בודהיסטי בבורמה, בהמלצתו של מנהיג המדינה

או-נו שהיה מקורב אליו רוחנית. לדעתי הניתוח הקצר של ידידו-יריבו המובא בספר, הוא המעניין והממצה מכל מה שקראתי על אודות בן-גוריון. כך הוא מסכם בשני עמודים את המחדלים הבסיסיים של בן-גוריון בשנות שלטונו הראשונות.

בספר נפלו מספר טעויות שהיה ניתן להימנע מהן בעיון מוקדם של היסטוריון הבקיא בתקופה. לדוגמה, הקואליציה שהקים בן-גוריון בממשלתו הראשונה הייתה עם הדתיים ולא עם הציונים הכלליים; הצהרת העצמאות הוכרזה במאי 1948 ולא בנובמבר 1947. ארלוזורוב נרצח בגיל שלושים וארבע ולא בגיל שלושים ושבע, והפרש הגילים בינו לבין בן-אהרון היה רק של שבע שנים ולא ״דור״ שלם. כמו כן קיימת אי-בהירות בדיון על הפילוגים השונים, החל מקיבוץ ג׳ של השומר הצעיר (לימים גבעת-חיים) ועד לפילוג בקיבוץ המאוחד ב-1951.

יש לעיתונאית רצינית הכותבת עבודה בעלת מרכיב היסטורי, יתרון מסוים על מומחה אקדמי. והראיה – ספרי הביוגרפיה המעניינים (כמו של עמוס אילון על הרצל ושבתאי טבת על בן-גוריון) המיטיבים לספר, מצודדים את לב הקורא ומצליחים להבין ולתאר את הדרמות בחיי גיבוריהם.

נשאלת השאלה, מדוע הפך בן-אהרון לאחרונה למעין ״גורו״ לרבים בתנועת העבודה? ראשית, הוא נותר אחרון לאותה מנהיגות מיתולוגית עתיקה. אבל תשובה אפשרית מהותית יותר היא שבאישיותו, במהלך חייו ובפעילותו הציבורית – היה טבוע פן מרתק ורווי חידה במידה גדושה משל חבריו.

בסך הכול לפנינו ביוגרפיה מעניינת ומקיפה של אדם מזן נדיר, פרי שיתוף פעולה פורה בינו לבין המחברת, שהשכילה בראיונות שערכה עמו לחשוף את אישיותו ודרכי חייו. כל זאת ללא יומרות פסיכולוגיות לגלות ולנתח את סודו של ״אחרון הדינוזאורים״, כפי שרבים מכנים אותו. ככלות הכול, ספק אם ניתן להסביר כיצד אדם שהחיים חרצו בו צלקות עמוקות, שמר על חיוניות יוצאת דופן לאורך שנים כה רבות.